

Katalinić Kristina – Žagar Szentesi Orsolya

Rendszertani és gyakorlati ekvivalencia-viszonyok a magyar és a horvát nyelv melléknévi igenévi csoportjaiban*

1. A melléknévi igenévi csoportok nyelvenkénti különbözőségei

A magyar nyelv igenevei önmagukban véve nem tartoznak a kontrasztív szó-fajtani leírás szempontjából „kirívó“ jelenségek közé – hiszen a természetes nyelvek körében szinte mindenütt találhatók hasonló jellegű non-finit igei elemek. Annál szembetűnőbb a különbség az igenévi alakrendszerek belső strukturáltságában, azaz hogy milyen konkrét igenévi alakokkal bírnak az egyes nyelvek, illetve hogy azok milyen logikai-grammatikai ill. szintaktikai funkciók ellátására hivatottak, és mindehhez milyen morfológiai sajátosságok társulnak.

A melléknévi igenevek (participium) a többi igenévfajtaival (infinitívusz, gerundium) együtt a mondatömörítés (két, külön állítmányi maggal rendelkező kijelentés egy mondatba való komponálása) egyik legelterjedtebb eszközei (Kenesei 2000, 123, 127). Ezek konkrét formái és alkalmazásai mind az indoeurópai, mind az uráli nyelvcsaládon belül igen nagy változatosságot mutatnak (Bereczki 1988, 37), de még a munkánk szempontjából legfontosabb szláv nyelvcsoporthoz is olykor meglehetősen heterogén participiumi rendszereket találunk az egyes leány-nyelvekben (Horálek 1967, 240).¹

Végigtekintve az ismertebb európai nyelvek melléknévi igenévi rendszerein megállapítható, hogy a kisebb-nagyobb fokú strukturális eltérések ellenére valamennyi nyelv participium-rendszere² egy viszonylag univerzálisnak mondható logikai-grammatikai kritériumrendszer alapján áll össze, a különbözőségek pedig abból fakadnak, hogy az egyes nyelvekben nem teljesen azonos arányban érvényesül

¹ A melléknévi igenévi paradigma nyelvenkénti különbözőségei ellenére a nyelvtani-szófaji rendszerezésben viszonylag hasonlóak az európai nyelvek grammatikográfiai gyakorlatai: míg ezek túlnyomóan az igei paradigma részeként tárgyalják a participiumokat, a magyar nyelvtanírói hagyomány más gyakorlatot követ és önálló szófajokként tartja nyilván az igeneveket. A kérdéstről részletesen ír Žagar Szentesi 2007.

² Noha munkánk elsősorban ténylegesen a participiumok, azaz a melléknévi igenevek vizsgálatát célozza, megjegyezzük, hogy az itt tárgyalt általános szempontok teljes egészében alkalmazhatók a határozói igenevek rendszereire is, annál is inkább, mert a kontrasztív vizsgálatok során gyakori tapasztalat, hogy funkcionálisan a két kategória hajlamos átfedni egymást.

valamennyi szempont, pontosabban: a nyelvi rendszerek egyrészt nem feltétlenül teljes mértékben, másrészt nem egyforma módon „töltik ki“ az univerzális szempontrendszer kínálta lehetséges helyeket.

Az említett logikai-grammatikai kritériumrendszer két fő elemből tevődik össze: az egyik a mondat főigéjéhez (az állítmányhoz) mért időviszony (elő-, egy- vagy utóidejűség),³ a másik az igeneves szintagma alaptagját képező névszónak az igei tartalomhoz viszonyított aktív vagy passzív szemléletű ábrázolása (cselekvő, illetve szenvedő alakok). E két tényező kombinációja, azaz az adott nyelvben aktiválódó (és – mint a tapasztalat mutatja – meglehetősen különböző) kombinációs párok döntik el, konkrétan mely melléknévi igenévi típusokkal fog rendelkezni az adott nyelv.

2. A magyar és a horvát nyelv participiumainak rendszertani összefüggései

A cikkünk 3. pontjában tárgyalandó gyakorlati megfelelések értelmezéséhez elsőként azt kell világosan láttatnunk, milyen rendszertani összefüggések vannak a két nyelv melléknévi igenevei között. Ugyanakkor ki kell terjeszteni az áttekintést a határozói igenevekre is, mert funkcionális téren (fordítás, nyelvtanulás) az ekvivalencia-viszonyok ezeket is nagyban érintik.

A magyar nyelv szinkrón leírásában (pl. MGr, 223) három melléknévi és egy határozói igenévtípust szokásos elkülöníteni. A melléknévi igenevek formai megoszlása a három fő időviszonyt (elő-, egy- és utóidejűség) követi, míg a határozói igenév morfológiailag egységes alakja kétféle (elő- és egyidejűség) időviszonyt is megtestesíthet az állítmányhoz képest (jórészt az alapige aspektusától függően). Az aktív–passzív jelentésviszonyok tekintetében a folyamatos melléknévi igenevek túlnyomóan cselekvő szemléletűek, a befejezettek az alapige igenemétől függően szenvedő vagy mediális jelentésűek, míg a beállók dominánsan szenvedő értelműek.

A horvátban ehhez képest két-két melléknévi és határozói igenevet találunk (pl. HGr, 244-247); a melléknévi kizárólag előidejűek, egyikük **(a)** aktív (*preveo* 'aki fordított'), másikuk **(b)** passzív (*preveden* 'amit fordítottak', '(le)fordított') értelemben ábrázolja a jelzett igei tartalmat, míg a két határozói igenév elő- vagy egyidejű lehet (**(c)** *prevešći*, 'miután lefordít(ott)' illetve **(d)** *prevodeći* 'miközben fordít(ott)'), mindkettő aktív jelentésű.

A két rendszer elemeinek funkcionális megfelelései meglehetősen szövevényesen alakulnak.

³ Természetesen maga az időviszony sem pusztán az említett háromszatú rendszerben ölthet testet; bizonyos eszkimó nyelvekben csak az időviszony alapján háromnál több aktív melléknévi igenévtípust lehet elkülöníteni.

Egyes igenévtípusok egy az egyben lefedik egymást (pl. a szenvedő értelmű előidejű melléknévi igenevek, pl. *nyitott ~ otvoren*), más esetekben a magyar alaknak funkcionálisan olyan horvát alak felel meg, amelynek eredeti jelentése más, és csak – az egyébként nem túl gyakori – szófajváltáson átesve kap a magyarral azonos funkciót. (Folyamatos melléknévi igeneveinknek ilyenkor a fenti részletezésben (d)-vel jelölt és melléknevesült egyidejű határozói igenév felel meg a horvátban: pl. *élő ~ živući*.) A harmadik esettípus az, amikor az egyes kategóriáknak sem direkt, sem szerepmódosult igenévi megfelelője nincs a másik nyelvben; ilyenkor az egyik nyelvben igenév által jelölt jelentésviszonyt a másikban csak strukturálisan teljesen eltérő (participiumot nem tartalmazó) nyelvi megoldásokkal lehet visszaadni. Jó példa erre a magyar nyelv beálló melléknévi igeneve, amelynek nincsen kategoriális megfelelője a horvátban, a horvátban megtalálható és fentebb (a)-val jelzett cselekvő múlt idejű alakhoz viszont a magyar igenévi rendszerben nem találunk neki egy az egyben megfelelő alakot.

A fenti viszonyokat tömörítetten a következő ábrával szemléltethetjük:

magyar	horvát
folyamatos m.i.	- Ø - (melléknevesült egyidejű aktív határozói igenév: <i>svjetleći</i> 'világító')
befejezett m.i.	- előidejű szenv. melléknévi igenév: <i>otvoren</i> 'nyitott' - előidejű csel. melléknévi igenév, mediális igéből: <i>ozebao</i> 'átfagyott'
beálló m.i.	- Ø
határozói i.	- egyidejű határozói igenév: <i>otvarajući</i> 'miközben nyit(ott) vmit' - előidejű határozói igenév: <i>otvorivši</i> 'miután kinyit(ott) vmit'

A táblázatból az is kiolvasható, hogy teljesen szimmetrikus szerepátfedések valójában egy igenévtípus esetében sincsenek, hiszen még az ekvivalenciákat legjobban felmutató magyar befejezett melléknévi igenevek és határozói igenevek esetében sincs olyan horvát ekvivalens, amely önmagában és teljes mértékben lefedné magyar párjuk funkciókörét.

Jelen összevetésben nem térünk ki az egyes igenévfajták morfológiai–szintaktikai jellemzőinek bemutatására; ezek terén a két nyelv igenévtípusai az itt ábrázolt funkcionális meg(nem)feleléseknél még komplexebb különbségeket tárnak fel, melyek további vizsgálatot igényelnek.

3. *Folyamatos melléknévi igenevek horvát nyelvi megfelelői egy fordítási esettanulmány tükrében*

A továbbiakban egy kortárs magyar regény (Kukorelly Endre: *Rom, A komonizmus története*) horvát fordítása során nyert empirikus tapasztalatok bemutatásával fogunk rámutatni azokra a konkrét horvát nyelvi megoldásokra, amelyekkel tartalmilag a leghűbben adhatók vissza az egyébként nem sok direkt ekvivalencia-lehetőséget felmutató magyar folyamatos melléknévi igenevek jelentésviszonyai.⁴

Korpuszunk összeállításában külön figyelemmel kísértük a magyar participiumok esetében oly tipikus szófajváltás mindkét típusát (alkalmi, lexikai). Jelen tanulmány terjedelmi okokból pusztán korpuszunk azon részére szorítkozik, melyben a vizsgált participiumok eredeti szófaji értékükben szerepelnek, illetve aktuálisan (pusztán az adott mondatban) fővevülnek. Az a tényező, hogy a mondategészben a melléknévi igenév önmagában áll-e, vagy megjelennek mellette tipikus bővítményei, releváns hatással van a lehetséges fordítási megoldásokra, ezért a két előfordulási típust külön pontban adjuk közre.

Jelen tanulmány korpuszunknak csupán azokra az elemekre terjed ki, melyeknél az egyébként változatos szintaktikai szerepkörű participium legtipikusabb mondat-tani szerepében, azaz jelzőként fordul elő. A további esetek elemzésére soron következő tanulmányunkban kerítünk sort.

3.1. *Folyamatos melléknévi igenév jelzői szerepben - bővítmény nélkül*

Korpuszunk adatai és a fenti táblázat szerint a jelzői szerepben állandó folyamatos melléknévi igenevet ritkán tudjuk horvát igenévvel lefordítani. Néhány példa mégis azt mutatja, hogy ezt a lehetőséget sem szabad figyelmen kívül hagyni: A horvát mondatban a magyar igenév helyén egyidejű határozói igenév áll, amelyet folyamatos igéből képzünk. Jelzői szerepben ez az alak csakis melléknevesült formában jelenhet meg, ami a horvátban jóval ritkább eset, mint a magyarban, mindez pedig csökkenti a gyakorlati esélyét az ilyen típusú egyenes megfeleléseknek:

(a) *senyvedő kiskölyök ~ čameće derište*

Ritka fordítási megoldás a szenvedő befejezett melléknévi igenév is. Az előbb említett horvát határozói igenevekkel szemben ez a participium nagyon gyakran

⁴ Tanulmányunk módszertanához hasonló módon veszi számba a magyar és a szerb participiumok lehetséges megfeleléseit Burzan (1990). Következtetései sok esetben alkalmazhatóak a magyar–horvát participiumok kérdéskörére is, a horvát és a szerb nyelv utóbbi évtizedekben felgyorsult fejlődési divergenciájára való tekintettel azonban a magyar melléknévi igenevek egyes délszláv nyelvi megfelelői differenciáltan kezelendők.

melléknevesül, ami tompítja a szó szenvedő jelentésárnyalatát, ugyanakkor ki-domborítja a tulajdonságjellegét, s ez nyit utat a példánkban szereplő felhasználási módokhoz:

(b) *kesergő* részek ~ *ojađeni dijelovi*

Noha nem tipikus ekvivalencia, de értékelhető számú olyan esetünk van, ahol a magyar igenév helyén főnév (1.) vagy elöljárószós főnév áll a megfelelő esetraggal (2). Az ilyen típusú attribúció nagyon gyakori a horvátban (ún. „adverbijani atribut“, vagy „nesročni atribut“):⁵ a jelzői szerepben levő főnevet ún. főnévi jelzőként, az elöljárószós főnevet pedig határozói jelzőként tárgyalják a nyelvtanok. A következő példák azt is mutatják, hogy ilyen esetekben változik a szórend, a horvátban a főnévi és a határozói jelző egyaránt az alaptag mögé kerül:

(c) (1.) *beismerő* vallomás ~ *iskaz priznanja*

(2.) *épülő-szépülő* kommunista társadalom ~ *komunističko društvo u izgradnji i cvatu*

Magyar igenév helyén ennél jóval gyakrabban található megfelelő szemantikai tartalommal bíró melléknév:

(d) *dolgozó* nép ~ *radni narod*,

vagy az igei eredetére világosan utaló (átlátható képzésmódu) deverbális melléknév:

(e) *méltatlankodó*, *durcás kiskölyök* ~ *svadljivo*, *inatljivo malo derište*
szónokló okoskodók ~ *brbljavi pametnjaković*

Tipikus és leggyakoribb megfelelője vizsgált igeneveinknek a jelzői mellékmondat, mely nem meglepő a cikkünk 2. pontjában részletezett rendszertani megfelelések tükrében. Az intranszitiv igéből képzett igenév helyén a megfelelő horvát ige szerepel állítmányként, a szórend pedig megfordul, és a jelzői mellékmondat a névszó mögé kerül:

(f) *működő* rendszer ~ *sistem koji funkcionira*

a születő új ~ *novo koje se rađa*

További jellegzetességre hívják fel a figyelmet a tranzitív igéből képzett igenevet tartalmazó példák. A horvátban ilyenkor erős az igény a tárgyi bővítmény megjelenítésére akkor is, ha a magyar mondat igéje mellett nincs tárgyi bővítmény:

(g) *egyetlen tisztázó* írás ~ *ni jedan zapis koji bi objasnio razloge*

⁵ A főnevet bővítő és elsősorban tulajdonságjelentésű ún. hátravetett határozó létezik a magyarban is (*nyaralás a hegyekben*, *a puszta télen*, stb.), előfordulási gyakoriságuk mégis messze elmarad a horvát nyelv azonos szerkezetétől.

3.2. Jelzői szerepben tárgygal vagy határozóval ellátott folyamatos melléknévi igenév

Különböző igei bővítményekkel ellátott igenevek helyén a fordításban ismét megjelennek a 3.1.-ben említett alakok. Egyszerű melléknevekkel a bővítményes esetekben is nagyszámban találkozunk:

- (h) *vakon **hívő** változat ~ slijepo **vjerna** varijanta*
*termelési regénybe **illő** (...) párbeszédék ~ za proizvodne romane **prikladni***
(..) dijalozi

Megjelenik azonban, noha nem tipikus jelenség, egy az előzőekben nem adatolt megoldás: a cselekvő múlt idejű melléknévi igenévvel való helyettesítés, amelyre példánkban a célzott igék eltérő konceptuális háttere nyújt lehetőséget:

- (i) *máig **túlélő** figurák ~ do danas **preživjele** figure.*

Kimondottan ritkán jelenik meg, de előfordul deverbális főnév is a horvát mondatban. Ilyenkor nagymértékben átrendeződik a mondatszerkezet is: az igenevet helyettesítő horvát főnév (*zadržavanje*) a szintagma alaptagja lett, a magyar példában alaptagként szereplő főnév (*csapatok*), pedig ún. főnévi jelzővé vált. Ezt az esetet egyedi megoldásként kell számba venni:

- (j) *ideiglenesen hazánkban **tartózkodó** szovjet csapatok ~ privremeno **zadržavanje** ruskih trupa u našoj domovini*

Az előző pontban tárgyaltakhoz hasonló gyakorisággal adathatóak szenvedő befejezett participiumok is. Példánk (és az összes hasonló eset) érdekessége, hogy míg az előző kategóriáknál viszonylag hűen megmarad a magyar szerkezet szórendje, itt a participium bővítményei, de maga a participium is a jelzett szó mögé kerül. A horvát szórend, melyben ritkán érvényesül a magyarra annyira sajátos „balra nyitó” szórendiség, itt már nem bírja el a bővítmények alaptag elé való kihelyezését, ezért a szinte tükörképszerű, azaz épp fordított elemsorrend:

- (k) *egy kártevőkből, kémekből **álló** csoport ~ skupina **sastavljena** od **diverzanata** i **špijuna**.*

Korpuszunk szembetűnően legtöbb példája azt bizonyítja, hogy a bővítmény-nyel ellátott melléknévi igenév visszaadására a horvátban a jelzői mellékmondat a legkézenfekvőbb megoldás (hasonlóan a 3.1.pont (f)-ben tárgyalt példáihoz). Adataink mindegyikében tapasztalható az előző példában említett teljes szórendi átszerveződés:

- (l) *megváltoztatást **ígérő** helyzet ~ situacija **koja obećava** iskupljenje **OVIR** nevű, **inturisztokat kezelő** hivatal ~ ured pod nazivom **OVIR koji se bavi** strancima*
*a részvét nullfokát **jelző** mély félelem ~ duboki strah (...) **koji pokazuju** multi stupanj sućuti.*

Jellegzetes problémát vet fel a *való* és *levő* melléknévi igenevek kezelése. A horvátban nincs direkt megfelelőjük ezeknek sem, ezért az ilyen szerkezetek horvát fordításaiban sem találunk létigei kopulát. Míg a magyarban a jelzői szerepre szánt határozót a *való* / *levő* segédigenevekkel melléknemesítjük (Hegedűs 2004, 146), a horvátban a határozók többsége transzformációs eljárások nélkül is alkalmas jelzői funkcióra, ilyenkor azonban kötelezően a jelzett szó után, hátravetve áll. Gyakorlatilag ugyanahhoz a fordítási eredményhez jutunk, melyet a 3.1. pontban a (c) példákkal szemléltettünk (határozói jelző/hátravetett határozó).

- (m) *jó házból való nyugati bal értelmiségi ~ zapadni lijevi intelektualac iz dobre kuće*
fejlődésben levő elvtársak ~ drugovi u razvoju

Esetlegesen előljárószó is képes helyettesíteni az igenevet, ha rendelkezik megfelelő szemantikai tartalommal, mint például a *prije* előidejű előljárószó, ami jelen esetben megfelel a *megelőző* igenévnek:

- (n) a kommunista *hatalomátvételt megelőző* időben ~ u vrijeme *prije*
 komunističkog preuzimanja vlasti.

4. Összegzés

Összegzésül azt mondhatjuk, hogy a jelzői szerepben álló folyamatos melléknévi igeneveket csak meglehetősen ritkán tudjuk a nekik rendszertanilag legmegfelelőbb horvát igenévvvel visszaadni. Ez csak akkor lehetséges, ha a horvát participium melléknemesült, ez a jelenség azonban közel sem olyan arányú, mint a magyarban.

A legtipikusabb fordítási megoldásoknak a jelzői mellékmondatok tekinthetők, ugyanakkor folyamatos melléknévi igeneveink helyén a horvát mondatokban számottevő arányban fordulnak elő egyszerű, vagy igéből képzett melléknemek is. Ha a melléknévi igenév egyéb mondatrészszel bővül, még számottevőbb a mellékmondatokkal való feloldások aránya, ugyanakkor pedig kötelezően átszerveződik a mondat szórendje: a magyarban az igenév elé besorolódó bővítmények a horvátban az ige után helyezkednek el.

IRODALOM

- BERECZKI G. 1988. *A magyar nyelv finnugor alapjai*. Tankönyvkiadó, Budapest.
 BURZAN, M. 1990. *Glagolski pridevi u srpskohrvatskom i mađarskom jeziku*. Filozofski fakultet u Novom Sadu, Novi Sad.
 HEGEDŰS R. 2004. *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
 HGr = BARIĆ, E. et al. 1995. *Hrvatska gramatika*. Školska knjiga, Zagreb.

HORÁLEK, K. 1967. *Bevezetés a szláv nyelvtudományba*. Tankönyvkiadó, Budapest.

KENESEI, I. 2000. Szavak, szófajok, toldalékok. Az igenevek problémája. In: KIEFER F. (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 3. – Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

MGT = KESZLER, B. (et al.) 2000. *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

ŽAGAR SZENTESI, O. 2007. Kontrastivni opis glagolskih pridjeva i glagolskih priloga u mađarskom i u hrvatskom jeziku. *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*. Vol. 52. 474–483.

Katalinić, Kristina – Žagar Szentesi, Orsolya

The Hungarian and the Croatian system of participles and gerunds

In the first part of the paper the authors point out the formal and functional overlap and the differences between the Hungarian and the Croatian system of participles and gerunds based on a structural and systematic overview. The next part analyzes the typical Croatian translations of the Hungarian adjectival present participle appearing in attributive function examining a corpus derived from the Croatian translation of a contemporary Hungarian novel. The results suggest that this Hungarian structure can rarely be translated into the Croatian active present participle which can be considered its equivalent and this tendency is independent of the subordinated elements linked with the Hungarian participle. The most common form used in Croatian for the translation of the Hungarian present participle is a relative clause which requires a characteristic word order. Deverbal adjectives and adverbial clauses can also be found in great number among the forms used in the translations along with some other types of participles.